

KOVÁCS ZSUZSA

Lovagregény Attiláról, trubadúrversek és szerelemtan Szepesi János zágrábi püspök (1361 k.–1410) kódexében

Egy 13. században, Padovában, francia-venetói keveréknyelven lejegyzett lovagregény elbeszélése szerint Attila magyar király, aki egy királylány és egy kutya nászából született, a kereszténység elpusztítására jött Itáliába, de több város felégetése után Riminiben egy sakkjátszma végén megölték. A történet számtalan variánsban hagyományozódott, s évszázadokra meghatározta az Attiláról alkotott képet Észak-Itáliában.

Az itt franciául vagy a francia és a venetói nyelvjárás elemeit keverő nyelven lejegyzett műveket korábban a francia irodalom romlott változatának tartották, ma viszont már az észak-itáliai lovagi irodalom önálló korpuszaként tekintenek rájuk, és megkezdtek a tanulmányozásukat.

Az a kódex, amely az Attila-lovagregény legrégebbi szövegét megőrizte, a francia-venetói nyelvű lovagi irodalom más alkotásait is tartalmazza, köztük egy trubadúrvers-gyűjteményt és egy szerelemtant. A kódex egykor Szepesi János zágrábi püspök, majd nápolyi érsek tulajdona volt. Ahogy Szepesi, úgy feltehetően a többi, a századok során Veneto területén tanult magyar értelmiségi is megismerhette az észak-itáliai Attila-hagyományt és az itteni, francia mintákat követő irodalmat. A francia lovagi kultúra magyarországi ismerete szempontjából érdemes volna megvizsgálni az észak-itáliai lovagi kultúra közvetítő szerepét.

Kulcsszavak: Attila, Metropolitanska knjižnica u Zagrebu MR 92, francia-venetói irodalom, észak-itáliai lovagi kultúra, Szepesi János

Az észak-itáliai Attila-képet évszázadokra meghatározó lovagregény

Attila emlékét számos legenda őrzi Itáliában, különösen a hunok (más barbár népek és a magyarok) támadásaitól legtöbbet szenvedett Friuli és Veneto területén, amelyek Attila állítólagos váráról, palotájáról, tornyáról, kapujáról, barlangjáról, kincseiről, székéről, sisakjáról, sírjáról stb.

mesélnék,¹ vagy Attila hadjáratának egy-egy epizódjáról, és többnyire szűk körben hagyományozódtak. Ezek mellett évszázadokon át egész Észak-Itáliában általánosan ismert volt egy olyan történet, amely Attila életét mesélte el a születésétől a haláláig, középpontjában itáliai hadjárata eseményeinek és Itáliában bekövetkezett halálának elbeszélésével.

A történet legkorábbi fennmaradt változata egy Padovában, a 13. század második felében lejegyzett, szerző és cím nélkül francia-venetói (*franco-veneto*) kevert nyelvű prózai lovagregény.²

Rövid bevezetője a kereszténység kialakulásáról, a Szent Grálról és Szent Márk venetói hittérítéséről szól. Ezután következik Attila születésének története: Ostrubalz magyar király, aki lányát a görög császár fiához szándékozta feleségül adni, hogy a szüzességén csorba ne essék, egy toronyba záratta, egy agárkölyköt adva mellé a szórakoztatására. A lány és a kutya násza következtében azonban a királylány teherbe esett, s a király, hogy a szégyent elkerülje, gyorsan feleségül adta az egyik bárójához. Ezután született meg – kutyafülekkel – Attila, aki a király, majd a báró halála után Magyarország trónjára került. Jó király volt, kiváló lovag, az alattvalói és a szomszédai szerették, tisztelték. Amikor azonban látta, hogy a kereszténység az országához egyre közelebb terjed, haragra gerjedt, és nagy sereggel a keresztények ellen indult. Elpusztított mindent Magyarország és Aquileia között, majd ostrom alá vette Aquileiát, a trójaiak leszármazottai által lakott gazdag várost. Jöttének hírére Menapus, Aquileia királya Gradóba és a tengerparthoz közeli szigetekre menekítette a nőket, a gyermekeket és a kincseiket, és csapatával Attila ellen vonult. A város falai előtt zajló küzdelemben Menapus a kereszténység védőjeként hősiezen harcolt a pogányok ellen. De miután reménytelennek látta a város védelmét, az éj leple alatt embereivel és a pátriárkával együtt maga is a szigetekre menekült. Attila betört a városba, kifosztotta és felégette, aztán továbbvonult seregével Concordia, Al-

¹ Jó néhányat felsorol ezek közül BOZÓKY (2014: 113–114). Az Attilához kapcsolódó itáliai tárgyi emlékek leírását ld. bővebben a *Magyar emlékek külföldön* adatbázisban. Elérhető a *Magyar Régiség Művelődéstörténetének Adatbázisa* honlapjáról: <http://mamul.btk.mta.hu>, 2024. 12. 15.

² Első kiadása 14. századi velencei kézírata alapján: BERTOLINI (1976). Kritikai kiadása a később felfedezett, 13. századi zágrábi kézirat alapján: PESCE-WHALEN (2022).

tino, majd Padova elpusztítására. Minden egyes város elleni támadás leírása hasonló narratív sémát követ: a várost a trójaiak alapították; Attila közeledtének hírére a nőket, a gyermekeket és a kincseiket a lagúna szigeteire menekítik; királyaik nemcsak városuk, hanem az egész kereszténység védelmében harcolnak a pogányok ellen; a város előtt zajló csatában csapataik élén, lovagi küzdelemben sok pogányt megölnek; visszavonulnak a városba, majd reménytelennek látván a védelmét, az éj leple alatt elhagyják azt; majd Attila kifosztja és felégeti. Több város elfoglalása után Attila megálmodta, hogy a padovai király, Gilius³ kezétől fog meghalni. Padova falai alatt párviadalt vívott vele, amelyben Gilius kerekedett felül, egy kardcsapással átvágva Attila sisakját a fülével együtt. A magyarok, urukat veszélyben látván rárontottak Giliusra és foglyul ejtették, Attila azonban a lovagi becsület szabályait betartva szabadon bocsátotta ellenfelét. Évekig tartó ostrom után Gilius is elhagyni kényszerült a városát, és lovagjaival Reginibe menekült. A város védelmére immár egész Itáliából összesereglettek a keresztény lovagok, akik Gilius vezetése alatt többször megütköztek a pogány sereggel, a csaták után rendre visszavonulva Reginibe. Attila egy újabb álom után, amely emlékeztette megjövendőlt halálára, elhatározta, hogy ha kell, becsutelen módon, de végez Giliusszal. Zarándokruhába öltözve, amely alatt mérgezett tört rejtgetett, bement a városba, hogy megölje. Gilius épp Regini urával sakkozott annak palotája előtt. Attila elkezdte a játszmát figyelni, és nem állta meg, hogy fennhangon, magyarul ne kommentálja a lépéseket. Gilius, aki értette, mit mond, Attila megjegyzésének köszönhetően megnyerte a játszmát, azonban gyanút fogott a sakkhöz értő zarándok kilétét illetően. Faggatni kezdte, s miután csuklyáját lerántva felismerte Attilát, egy kardcsapással levágta a fejét, és a pogányok táborába küldte azt. A magyarok királyukat gyászolva visszavonultak Pannóniába. Eközben a lagúna szigeteire menekült nők és papok kápolnákat, templomokat, kolostorokat emeltek, a majdani Velence első kultushelyeit. A történet utolsó egysége arról szól, hogyan verték szét a bizánci csapatok a magyarok visszavonuló seregét a Dunánál.

³ A mű latin változataiban a padovai király neve Janus, az olasz variánsokban Giano, Giglio vagy Egidio.

Attila e számunkra furcsa története, amely különféle irodalmi és történeti hagyományok, hagiográfiai művek, valamint főleg francia lovagregények és *chanson de geste*-k elemeinek ötvözetéből született, évszázadokon át rendkívül népszerű volt, számtalan változatban hagyományozódott tovább. Észak-Itáliában egészen a 15. század második feléig ez a történet volt a hun vezérre vonatkozó ismeretek forrása,⁴ a közkultúrában pedig még tovább tartott a hatása, évszázadokra meghatározta az Attiláról alkotott képet (a képzőművészeti alkotások kutyafülű Attila ábrázolásai is ebből a hagyományból táplálkoznak).

A lovagregényt még a 14. század első felében latinra fordították, és ez alapján született 1421-ben a regény első venetói vulgáris nyelvű változata,⁵ amely 1472-ben Velencében nyomtatásban is megjelent, és amelyet még a 15. század folyamán öt,⁶ a 16. században pedig nyolc újabb kiadás követett.⁷

Terjedéséhez nagymértékben hozzájárult, hogy Velence alapításának történetét összefüggésbe hozták a lovagregényben elbeszéltekkel. Martin de Canal az 1375 előtt franciául írt *Estoire de Venis* c. művének elején még csak utal Attila történetére,⁸ majd 1430-ban egy anonim krónikaíró Velence születésének elbeszélése során már az Attiláról szóló lovagregény egész történetét beillesztette művébe, annak 1421-ben készült vulgáris nyelvű fordítása alapján. Ez a krónikakompozíció forrás-

⁴ Pl. Jacopo Alighieri, Dante fia 1322-ben az *Isteni Színjáték*hoz írt kommentárjában, a Pokolban bűnhődő zsarnokok között szereplő Attila nevéhez e történet jegyében fűzött magyarázatot: „valamely magyar, akit Attilának neveztek [...] nagy sereggel Itáliába jött, s a kezére került városokat kirabolta és felégette [...] végül Romagna egy Rimini-nek nevezett városát ostromolván, hogy annak állapotáról híreket szerezzen, ismeretlenül oda bement, és valaki, aki ott sakkozott, felismerte, a sakktáblával fejbe verte, s azon nyomban meghalt.” Ld. *Pok* 12, 34; ALIGHIERI (1915: 84).

⁵ Mind a latin, mind a venetói változat több kéziratban maradt fenn. Vö. CARILE (1973: 369–370), CARILE (1976: 153–157). NECCHI (2016) mindkét változatot publikálta.

⁶ Leírásukat ld. <http://lica.unipv.it/index.php?page=elenco#header>, 2024. 12. 15.

⁷ *Atila flagellum Dei vulgare*: In Venetia, per Matthio Pagan (1550 körül); Venetiis, per Melchior Sessa (1502, 1507); Mediolani, per Ioannem de Castelliono (1508); Venetiis per Joannem Baptistam Sessa (1521); Venetia, per Marchio Sessa & Piero de Rauani (1521); Venetia, per Ioanne Tacuino (1524); In Vinetia, appresso Dominico de' Franceschi (1565).

⁸ Ld. <https://www.rialfri.eu/opere/estories-de-venise>, 2024. 12. 15.

ként szolgált több 15–16. századi velencei krónika számára, aminek eredményeképpen Attila története hosszabb-rövidebb formában bekeverült számtalan későbbi velencei krónikába⁹ (az Országos Széchényi Könyvtárban is őriznek egy ilyen, Attila életével kezdődő, 15. század végi, anonim velencei krónikát).¹⁰

Számos, Rimini, Padova és Ravenna történetéről szóló mű szintén teljes egészében, vagy rövidített formában felhasználta a lovagregény latin vagy olasz fordítását,¹¹ sőt a padovai hagiográfiai irodalomban is utalnak erre az Attila-narratívára.¹²

A ferrarai udvarban a történetnek sajátos, az Este-hercegek reprezentációját szolgáló hagyománya jött létre. A 14. század második felében Niccolò da Casola elkészítette a prózai regény monumentális, 37.535 soros, *franco-veneto* nyelvű verses feldolgozását. A történetet több epizóddal bővítette: az Attila elleni harcban, aki Este városát is elpusztította, az Este-ház őseként bemutatott Foresto játssza a főszerepet, és mellékszereplőként megjelennek különböző venetói és friuli családok őseiként feltüntetett lovagok is.¹³ A lovagregény a ferrarai latin nyelvű tudós hagyományban is helyet kapott, Girolamo d'Este beillesztette a család történetét tárgyaló, 1505-ben nyomtatásban megjelent művébe.¹⁴ Giovanni Maria Barbieri 1565-ben a ferrarai herceg megbízásából elkészítette Niccolò da Casola művének prózai népnyelvű fordítását, amelyet Ferrarában, majd Velencében is kinyomtattak.¹⁵ Ennek nyomán Foresto alakja a ferrarai epikus hagyomány állandó szereplőjévé vált, Tasso

⁹ Az Attila-sztori több tucatnyi Velence-krónika elején szerepel. A velencei historiográfia történetében fontos szerepet játszott, noha nincs valóságalapja annak, hogy Velencét az Attila elől menekülő aquileiaiak alapították volna. E történetírói hagyomány annak a törekvésnek a jegyében született, amely igazolni kívánta az aquileiai pátriárka jogainak elsőbbségét Velence fölött, ld. CARILE (1973), CARILE (1976), PESCE-WHALEN (2022: 14–18).

¹⁰ Vö. ZAMBRA (1911a). ZAMBRA (1911b) Attila történetének szövegét is közli.

¹¹ Pl. BATTAGLI (1913) a 14. század végén, SAVONAROLA (1902) a 15. század közepén.

¹² Ld. NECCHI (2007).

¹³ Szövegét és a róla szóló irodalmat ld. <http://www.rialfri.eu/rialfriWP/opere/la-guerra-dattila>, 2024.12.15; különösen a prózai regénnyel való összehasonlító vizsgálatahoz ld. PERON (2011).

¹⁴ D'ESTE (1505), 12–14. fejezet.

¹⁵ BARBIERI (1568), BARBIERI (1569).

Megszabadított Jeruzsálemében Hektórként védi Aquileiát a kutyaarcú, ugató, vicsorgó Attilával szemben.¹⁶ A 17. századi Gabriele Chiabrera *Foresto* című hőskölteményében immár az Este-ős a történet főszereplője, ő lesz az, aki megöli Attilát a sátrában.¹⁷

Rocco degli Ariminesi padovai költő a 16. században a prózai venetói változat alapján verses formában, *ottava rimá*ben dolgozta fel Attila történetét, amelyet évszázadokon át újra és újra kinyomtattak Velencében és Veneto más városaiban *Attila flagellum Dei, tradotto dalla vera cronica per Rocco de gli Arminesi padoano* címmel. Ennek köszönhetően a történet folklorizálódott. A 19. században Alessandro D’Ancona nagy bevezető tanulmánnyal közölte a szövegét egy 17. századi ponyvanyomtatványból. Magyarországon először ennek nyomán ismertette a történetet Ballagi Aladár »Attila« a kutya-fajzat címmel.¹⁸

Az észak-itáliai lovagi kultúra reprezentatív kódexe Szepesi János birtokában

Attila regényének legrégebbi szövegemléke a zágrábi Metropolitanska knjižnicában őrzött, MR 92 jelzetű, vegyes tartalmú, a 13. század utolsó negyedében Padovában készült kódexben maradt fenn.¹⁹ Különböző latin szövegeket és a lovagregény mellett más, franciául és francia-venetói keveréknnyelven írt szövegeket is tartalmaz: Aldobrandino da Siena *Regime du corps* c. művét; a *Livre d’Enanchet*-t, amely a különböző foglalkozásúak és társadalmi státuszúak kötelességeiről szól, és egy *Ars amandival* zárul;²⁰ valamint egy francia trubadúrvers-gyűjteményt.²¹

A kódexet az Észak-Itáliában született francia-venetói nyelvű irodalom egyik reprezentatív emlékeként tartják számon. Annak a sajátos lovagi kultúrának a terméke, amely a 13. és a 15. század között francia és francia-olasz keveréknnyelven virágzott Észak-Itáliában, Lombardia és

¹⁶ 17, 68–69: [...] *ha faccia di cane, ed a vedello // Dirai che ringhi, e udir credi i latrati.*

¹⁷ CHIABRERA (1653).

¹⁸ D’ANCONA (1864), BALLAGI (1892–1893).

¹⁹ Elsőként PUTANEC (1955) hívta fel a kódexre a figyelmet. SPETIA (1993a), SPETIA (1993b), SPETIA (1997), SPETIA (1999) írásai nyomán figyelt fel rá az olasz és a francia szakirodalom.

²⁰ Kiadta MORLINO (2017). Ld. még <https://www.rialfri.eu/opere/enanchet>, 2024. 12. 15.

²¹ Kiadta SPETIA (1997).

főleg Veneto területén. Legjelentősebb központjai a padovai és a ferrarai udvar, valamint Velence voltak. Az észak-olasz nyelvjárások meglehetősen közel álltak a franciához, részben ez a magyarázata annak, hogy a francia és provanszál udvari irodalom termékei könnyen találtak itt befogadásra. Számos francia eredetű művet másoltak, illetve alakítottak át több-kevesebb olasz elemmel keverve ezen a területen, így hozva létre egy olyan udvari nyelvet, amelyen francia művek átdolgozásai, és eredeti, önálló művek is születtek.²² Ezeket sokáig a francia irodalom romlott nyelvű termékeinek tartották, s csak az utóbbi évtizedekben kezdtek el úgy tekinteni rájuk, mint egy sajátos, önálló kulturális egységet alkotó szövegkorpuszra. A kétezres évek elején kezdődött meg a szövegek módszeres összegyűjtése és tanulmányozása.²³

Lucilla Spetia – aki a zágrábi kódexről először készített részletes leírást – megállapította, hogy az a nonai püspökség adminisztrátoraként elhunyt Joannes Gara – korábban zágrábi püspök, nápolyi érsek – birtokában volt, akitől egy latin nyelvű hexameteres, Velencét dicsérő vers bejegyzése is származik, s tőle került 1410 körül a zágrábi székesegyház könyvtárába (1440-ben egy zágrábi kanonok is tett bele egy bejegyzést).²⁴

Joannes de Gara, avagy Johannes de Scepus, Szepesi János (1361 k.–1410), Szepesi Jakab országbíró fia 1379-től Padovában,²⁵ majd Bolognában tanult, ahol az ultramontán diákok rektori tisztét is betöltötte – ekkor már dobokai főesperes –, és 1385-ben kánonjogi doktorátust szerzett.²⁶ 1386-ban tért haza, 1388-tól a királyi kápolna ispánja, királyi titkos kancellár, 1390-től gyulafehérvári prépost, 1395-től zágrábi püspök. 1396-tól dalmáciai királyi vikárius és főbíró, ebben a minőségében Nonán dalmát-horvát országgyűlést tartott. Eközben távollétében a zágrábi káptalan és a városi polgárság közti feszültségek pereskedésekhez, sőt

²² HOLTUS (1986) fogalmazta meg először nyelvészeti szempontból ennek az irodalomnak a kategóriáit.

²³ A korpusz nagy része ma már kategóriák szerinti csoportosításban hozzáférhető egy adatbázisban, amely a padovai egyetem kezdeményezésére jött létre:

<https://www.rialfri.eu/rialfriPHP/public/index/index>, 2024. 12. 15.

²⁴ SPETIA (1993a: 246–249), SPETIA (1997: 105–107).

²⁵ VERESS (1915: 4).

²⁶ VERESS (1941: 30; 32–33).

fegyveres összetűzésekhez vezettek. János püspök kiközösítette a polgárokat, Zsigmond király viszont pártfogásába vette őket, miután Szepesi János levonta a konzekvenciákat, és 1397-ben lemondott püspöki hivataláról. Visszatért Itáliába, Padovában feltehetően a tanulmányokban keresett vigasztalást. 1400 januárjában jelen volt egy doktori avatáson,²⁷ májusban pedig a Zabarellát hallgató diákok között említik.²⁸

1401 márciusában IX. Bonifác a megürült kalocsai érseki székre nevezte ki. Magyarországra visszatérve János érsek a pápa által támogatott Nápolyi László ellenkirály egyik legenergikusabb híveként tevékenykedett. 1403-ban a pápa minden, Zsigmondhoz hű főpapot – címüktől megfosztva – László híveivel kívánt helyettesíteni, így Eberhard zágrábi püspök helyébe Szepesi Jánost nevezte ki, aki júliusban immár újra mint zágrábi püspök fogadta hódolattal a Zarába érkező Nápolyi Lászlót, és részt vett a koronázásán. Amikor azonban a trónkövetelő pártja vereséget szenvedett, s Nápolyi Lászlónak még ugyanebben az évben távoznia kellett az országból, Szepesi János is vele együtt ment Itáliába. Nápolyi László támogatásával, feltehetően már 1405 második, vagy 1406 első felétől betöltötte a nápolyi érsek tisztét. Erre utal, hogy 1406. augusztus 24-én Nápolyi László arra kérte VII. Ince pápát, kevéssel annak halála előtt, hogy trónigényének támogatására Szepesi János nápolyi érseket nevezze ki egyúttal zágrábi érseknek is (ami nem történt meg).²⁹ A frissen megválasztott XII. Gergely pápa 1407. január 3-án nevezte ki Nápolyi érsekévé VII. János néven. Az 1408-ban összehívott pisai zsinaton, amely mind XIII. Benedek avignoni, mind XII. Gergely római pápa lemondását szerette volna elérni, V. Sándort választották pápává, János érsek pedig az ő hívévé szegődött. A pisai pápát azonban sem Nápolyi László, sem más világi hatalom nem támogatta, harmadik ellenpápaként halt meg nem sokkal később. A római pápa 1409-ben elmozdította a hozzá hűtlen Szepesi Jánost érseki tisztéből, aki visszavonulni kényszerült Dalmáciába (helyébe a pápa Nápolyi László egy emberét tette meg az érsekség adminisztrátorának). 1409. november 7-én Szepesi Jánost a

²⁷ VERESS (1915: 4).

²⁸ BANFI (1939: 26, 18. jz).

²⁹ BATELJA et al. (1995: 160). UTASI Csillának köszönöm, hogy felhívta erre az életrajzra a figyelmemet.

nonai püspökség adminisztrátoraként említik. Feltehetően 1410-ben meghalt, utóda ez év augusztus 11-től töltötte be ezt a tiszte³⁰. Kódexe Nonából kerülhetett a zágrábi székesegyház könyvtárába.

*

A magyarországi értelmiség nagy része a 13–16. század között tanulmányait Veneto területén, Padovában, Ferrarában folytatta, és megfordult Velencében is. Szepesi Jánoshoz hasonlóan minden bizonnyal ismerték a magyar kutyafülű Attilára vonatkozó hagyományt, és a Veneto területén virágzó, francia mintákat követő lovagi irodalom műveit.

A lovagi kultúra magyarországi ismeretének és elterjedésének kutatásában a francia kapcsolatok mellett érdemes volna figyelmet szentelni annak, milyen közvetítő szerepet játszhatott a földrajzilag és a kulturális kapcsolatok tekintetében hozzánk közelebb álló Veneto francia mintákat követő lovagi kultúrája.

Források

ALIGHIERI 1915	G. PICCINI (a cura di), <i>J. Alighieri: Chiose alla cantica dell'Inferno di Dante Alighieri</i> , Firenze, 1915.
BARBIERI 1568	G. M. BARBIERI, <i>La guerra d'Atila flagello di Dio tratta dall'archivio de' prencipi d'Este</i> , Ferrara, 1568.
BARBIERI 1569	G. M. BARBIERI, <i>La guerra d'Atila flagello di Dio tratta dall'archivio de' prencipi d'Este</i> , Vinegia, 1569.
BATTAGLI 1913	A. F. MASSÈRA (a cura di), <i>Marcha di Marco Battagli di Rimini (1212–1354), Città di Castello, 1912–1913.</i>
CHIABRERA 1653	<i>Poemi eroici postumi di Gabriello Chiabrera al serenissimo Francesco d'Este duca di Modena</i> , Genova, 1653.
SAVONAROLA 1902	A. SEGARIZZI (a cura di), <i>Libellus de magnificis ornamentis Regie Civitatis Padue Michaelis Savonarole</i> , Città di Castello, 1902.

Felhasznált irodalom

BALLAGI 1892	BALLAGI A., »Attila« a kutya-fajzat. XVI. századi olasz költemény, Irodalomtörténeti Közlemények, 2 (1892/2), 204–223; (1892/3), 379–387; (1892/4), 487–498.
BANFI 1939	F. BANFI, <i>Pier Paolo Vergerio il Vecchio in Ungheria</i> , Archivio di Scienze, Lettere ed Arti della Società Italo-Ungherese Mattia

³⁰ A *Magyar Katolikus Lexikon* szerint Nápolyban halt meg 1409-ben: <https://lexikon.katolikus.hu/S/Szepesi.html>, 2024. 12. 15.

- Corvino, Supplemento a Corvina, Rassegna Italo-Ungherese, 1 (1939), 1–3.
- BATELJA et al. 1995 J. BATELJA et al., *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995.
- BERTOLINI 1976 V. BERTOLINI (a cura di), *Estoire d'Atile en Ytaire. Testo in lingua francese del XIV secolo*, Povegliano, 1976.
- BOZÓKY 2014 BOZÓKY E., *Attila. A hun király és legendái*, Budapest, 2015.
- CARILE 1973 A. CARILE, *Una vita di Attila a Venezia nel XV secolo*, in: V. Branca, Venezia e Ungheria nel Rinascimento, Firenze, 1973, 369–396.
- CARILE 1976 A. CARILE, *Le origini di Venezia nella tradizione storiografica*, in: Storia della cultura Veneta 1. Dalle origini al Trecento, Vicenza, 1976, 135–166.
- D'ANCONA 1864 A. D'ANCONA (a cura di), *Attila flagellum Dei. Poemetto in ottava rima riprodotto sulle antiche stampe*, Pisa, 1864. Újraközlése: *Poemetti popolari italiani, raccolti e illustrati da Alessandro D'Ancona*, Bologna, 1889, 67–309; 310–389.
- HOLTUS 1986 G. HOLTUS, *L'influsso del francese sull'italiano settentrionale antico*, in: AA.VV., Elementi stranieri nei dialetti italiani 1, Atti del XIV° convegno del C.S.D.I. (Ivrea 17–19 ottobre 1984), Ospedaletto, 1986, 1–19.
- MORLINO 2017 L. MORLINO (ed., trad.), *Enanchet. Dottrinale franco-italiano del XIII secolo sugli stati del mondo, le loro origini e l'amore*, Padova, 2017.
- NECCHI 2007 E. NECCHI, *La »Guerra di Attila« nell'agiografia padovana*, Hagiographica, 14 (2007), 77–99.
- NECCHI 2016 E. NECCHI (ed.), *Hystoria Atile dictum flagellum Dei. Il libro della nascita di Venezia dal manoscritto 1308 della Biblioteca Civica di Verona con a fronte del testo dell'incunabulo G. 230 della Biblioteca del Museo Correr di Venezia*, Firenze, 2016.
- PERON 2011 G. PERON, *»Filz au livrier.« Attila nell'epica franco-italiana*, in: M. Piccat – L. Ramello, Epica e cavalleria nel Medioevo. Atti del Seminario internazionale, Torino, 18–20 novembre 2009, Alessandria, 2011, 27–52.
- PESCE-WHALEN 2022 R. PESCE – L. E. WHALEN (ed., transl.), *The Story of Attila in Prose. Critical Edition and Translation of the »Estoire d'Atile en prose«*, Routledge Medieval Translations, London – New York, 2022.
- PUTANEC 1955 V. PUTANEC, *Rukopisni zbornik MR 92 Zagrebačke Metropolitane*, Rad JAZU, 304 (1955), 63–79.
- SPETIA 1993a L. SPETIA, *Il ms. MR 92 della Biblioteca Metropolitana di Zagabria visto da vicino*, in: S. Guida – F. Latella – I. Sicania (a cura di), La filologia romanza e i codici, Messina, 1993, 235–272.
- SPETIA 1993b L. SPETIA, *Le recueil MR 92 de Zagreb et son histoire*, Cultura Neolatina, 53 (1993), 151–195.

- SPETIA 1997 L. SPETIA (ed.), »Intavulare« *tables de chansonniers romans II, Chansonniers français*, 2, H (Modena, Biblioteca Estense) Z^a (Bibliothèque Métropolitaine de Zagreb), Documenta ed instrumenta 2, Liège, 1997.
- SPETIA 1999 L. SPETIA, *Codice miscellaneo di testi francesi e mediolatini*. Zagreb, Metropolitanbibliothek. MR 92, in: G. Mariani Canova – G. Baldissin Molli – F. Toniolo (a cura di), *La miniatura a Padova dal Medioevo al Settecento*, Modena, 1999, 564–565.
- VERESS 1915 VERESS E., *Matricula et acta Hungarorum in universitatis Italiae studentium I, Padova: 1264–1864, A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864)*, Fontes rerum Hungaricarum 1, Kolozsvár – Budapest, 2015.
- VERESS 1941 VERESS E., *Matricula et acta Hungarorum in universitatis Italiae studentium, 1221–1864*, Monumenta Hungariae Italica 3, Budapest, 1941.
- ZAMBRA 1911a ZAMBRA A., *A Széchényi Orsz. Könyvtár quart. ital. 58 jelzetű kódexe, tekintettel az olaszországi Attila mondakörre*, Magyar Könyvszemle, 19 (1911/4), 332–342.
- ZAMBRA 1911b L. ZAMBRA, *Contributi alla leggenda di Attila in Italia*, Bibliofilia, 12 (1911), 261–274.

A chivalric romance about Attila, troubadour poems and *ars amandi* in the codex of Joannes de Scepus, Bishop of Zagreb (c. 1361–1410)

According to a 13th-century chivalric romance written in Padua in a mixed French-Venetian language, Attila, King of Hungary – said to be born from the union of a princess and a dog – invaded Italy with the intent to destroy Christianity. However, after burning several towns, he was killed at the end of a chess game in Rimini. This story, transmitted in numerous variants, shaped the image of Attila in northern Italy for centuries.

The works written in French or in a language that mixes elements of French and Veneto dialects were once dismissed as corrupt imitations of French literature. Today, however, they are recognized as a distinct corpus of northern Italian chivalric literature and have become an important subject of study.

*The codex preserving the earliest version of this Attila romance also includes other examples of French-Venetian chivalric literature, such as a collection of troubadour poems and an *ars amandi*.*

This codex was once owned by Joannes de Scepus (Joannes de Gara, János Szepesi), Bishop of Zagreb and later Archbishop of Naples. It is believed that other Hungarian intellectuals who studied in the Veneto region over the centuries were also familiar with this Attila tradition and the local literature, which was strongly influenced by

French models. It would be worth examining the potential role of northern Italian chivalric culture as a mediator in spreading French chivalric traditions to Hungary.

Keywords: Attila, Metropolitanska knjižnica u Zagrebu MR 92, French-Venetian literature, chivalric culture of northern Italy, Joannes de Scepis